

מכתלי בית ההוראה

אקטואליה
בהלכה

פניני הלכה למעשה, בענייני דיומא ושאלות המתחדשות

מרבני בית המדרש להוראה ודיינות "באר ישראל"

בראשות מורינו הגאון רבי מנחם מנדל פומרנץ שליט"א

מכתלי בית ההוראה

תשובה ממורינו הרב שליט"א

מנהג פועלים בזמן הזה - בהפסקות בזמן העבודה

בפרשת השבוע בה מסופר על עבודתו של יעקב אבינו בנאמנות בבית לבן, כמו שנאמר (בראשית לא ו) 'הייתי ביום אכלני חרב וקרח בלילה ותדד שנתי מעיני'. וממנו למדו את גדר חובת הפועל בעבודת בעל הבית, מובאת בזאת תשובת מורנו הרב שליט"א במנהג פועלים בזמנינו והכללים בזה למעשה.

אני נמנה עם קבוצה גדולה של למעלה מחמש מאות עורכים תורניים. במסגרת קבוצת המייל המשותפת אנו משתפים מדי שבוע מאמרים וכלים מקצועיים לקידום תחום העריכה התורנית. אחת השאלות החוזרות ונשנות, שעליה הדעות חלוקות, היא נושא ההפסקות במהלך יום עבודה שהשכר בו משולם לפי שעות, ובפרט מה הם גבולות ההפסקות שאפשר להחשיב כחלק משעות העבודה, ומה הן הפסקות המחייבות עצירה של הסטופר. עורכים תורניים רבים עובדים במתכונת של תשלום שעות, ומטבע הדברים נוצרות במהלך יום העבודה הפסקות מסוגים שונים. השאלה המרכזית היא: האם כל הפסקה, אף קצרה, מחייבת עצירה של הסטופר, או שישנם סוגי הפסקות הנחשבות חלק אינטגרלי משעות העבודה ואינן מחייבות ניכוי זמן? נודה מאוד אם רבינו שליט"א יואיל להאיר את הסוגיה על בוריה מן המקורות ועד לפסיקה למעשה, ולבסס כללים ברורים ומעשיים. כמו כן, אבקש מהרב להתייחס לכמה שיותר דוגמאות מצויות: האם מותר לענות לשיחת טלפון פרטית בזמן העבודה? מה הדין בהפסקות קצרות כגון הליכה לשירותים, שתיית קפה, ארוחת בוקר, וכיוצא בזה? לפסיקה ולנהלים ברורים תהיה תועלת רבה ורחבת היקף: מאות עורכים - המצויים כיום ללא מענה חד - יוכלו להישען על קביעה תורנית מוסמכת. ואם רבינו יסכים לקבוע כללים מסודרים, אוכל לפנות גם למכונים נוספים כדי שיצטרפו בחתימתם, ובכך להביא ליצירת נוהל אחיד בשוק כולו. תודה רבה לכבוד הרב שליט"א על ההארה וההדרכה.

אריה ליב גודלשטון

במסגרת שעות העבודה - ומה הן הפסקות החורגות מגדר הנורמה ויש לנכותן? לצערנו, קיימים מצבים שבהם ניכרת קלות דעת או זלזול בדיווח שעות העבודה ובהצהרות הנוגעות להן. לעיתים מדובר בחוסר יעילות, כאשר העובד מאט את קצב עבודתו מעבר לסביר; ולעיתים אף חמור מכך, כאשר העובד עוסק במהלך שעות העבודה בעניינים שאינם קשורים כלל למלאכתו - החל משיחות טלפון פרטיות ממושכות ועד הסחות דעת אחרות. התנהלות כזו עלולה

המשך בעמ' ג'

אל כבוד מוה"ר אריה ליב גודלשטון שליט"א

שאלתכם נוגעת לכל עובד המבקש למלא את תפקידו בנאמנות ובישור כלפי מעסיקו, ולהבטיח שפרנסתו תהיה נקייה ומותרת על-פי דין. עובדים רבים מבקשים להגדיר לעצמם את גבולות ההיתר והאיסור במסגרת שעות העבודה: עד כמה ניתן לשוחח במהלך העבודה? אילו פעולות מותר לבצע בזמן ששעות העבודה נספרות? מה הן הפסקות הנחשבות סבירות ונהוגות - וניתנות להכללה

הלכה למעשה

תשובות ממורינו הרב שליט"א

מדד על ראשו תפילין דר"ת לפני תפילין של יד

שאלתי מחבר תפילין דרבינו תם, והנחתי על ראשי כדי להתאים אותו למידת הראש, האם צריך להורידם כדי להניח לפי הסדר, של יד ואח"כ של ראש?

נסיעות בשכר לאחר חצות בערב שבת?
ת. מעיקר הדין כתב בשולחן ערוך (סי' רנא ס"א) שהעושה מלאכה בערב שבת אחר חצות אינו רואה סימן ברכה¹, ונחלקו אם זה משעת מנחה גדולה או מנחה קטנה. להלכה נוקטים להקל משעת מנחה קטנה - כשעה ורבע לפני השקיעה². ויש שנהגו להקל גם לאחר מכן³. אמנם, בנסיעה מחוץ לעיר יש להקפיד שלא להתאחר משום חשש חילול שבת.

המשך בעמ' ב'

להתפלא מה שבזמנינו אין הבעלי מלאכות מבטלים מלאכתו עד קרוב להשקיעה ומעולם לא שמענו למחות בידם, ואולי זהו מדוחק הפרנסה. ועוד י"ל דבח"מ (סי' שלא) מבואר הדפועל עושה מלאכתו אצל הבעה"ב עד סמוך להשקיעה כדי לצלות לו דג קטן וכו', וא"כ אין דין ביטול מלאכה רק אצל בעה"ב ולא בפועלים ועכשיו לרוב בעלי מלאכות ישנם פועלים והמה עושים. ועוד י"ל דאין עושים מלאכה חדשה אלא גומרים איהו מלאכה וקילא טפי. ועוד י"ל דהטעם דביטול מלאכה הוא מפני שצריך להכין לשבת ועכשיו הגשים מבטלים הכל, כן נלע"ד ללמד זכות והירא אלקים יעשה תכנת חכמים וטוב לו. ע"כ. עוד יש צדדים להקל במה שנראה שנעשה לכבוד שבת כמ"ש במשנה ברורה (סק"ד) ובש"כ (פרק מב הערה קטט). וכן היקל במשנ"ב (סק"א) בפרקמטיא.

ת. לכתחילה לא יניח על ראשו את התפילין של ראש לפני של יד¹, אמנם בדיעבד שכבר הניחם, לא יורידם². במקום הצורך, יכוון שאינו מכוון בהנחתם על ראשו לשם מצווה³.

דרייבער בערב שבת אחר חצות
לצורך השלמת הכנסה אני עושה נסיעות - דרייבער בערבי שבתות ובמוצאי שבתות. רציתי לשאול אם יש חשש הלכתי לעשות

נשאר רשימו זעיר תמיד ואינו מסתלק משם, וכתב שזה טעמו של החיד"א (שירי ברכה סק"ו) שכתב שלא יסלק את הש"ר, וכן כתבו עוד למעשה בשו"ת שאילת יעב"ץ (סי' קמה), שו"ת בית שערים (ח"א סי' כג), שו"ת מהרש"ג (ח"א סי' טו). 3 כמו כן, אם אינו עומד כעת לפני הנחת התפילין ומתכוון להניחם לאחר זמן, אין בזה משום אין מעבירים על המצוות, וכמו שכתב במשנה ברורה (שם סק"ג בשם החי אדם כלל יג סי"א) לענין אם פגע בתפילין לפני הטלית, שאם עדין אינו רוצה להניחם רק לאחר זמן לא שייך בזה אין מעבירין על המצוות.

4 שיטת ה"ט"ז (סק"א) שאין איסור בעשיית מלאכה לאחר המנחה, ואין זה אלא משום 'אינו רואה סימן ברכה', אבל בשו"ע הרב (סי"א) ועוד אחרונים הסכימו שיש איסור. וטעם האיסור, בספר כל בו (סי' לא) כתב שזא מתוך טרדת המלאכה יבא לידי חלול שבת, ובאור זרוע (הל' ע"ש סי' יג) כתב שהטעם הוא כדי שיהיה

1 בשולחן ערוך (א"ח סי' כה ס"ז) כתב שאם פגע בשל ראש תחלה, צריך להעביר על אותה המצוה ויניח של יד תחלה ואחר כך של ראש. ובבאר במשנה ברורה (סק"ב) מאחר וכתוב בפסוק מפורש דיד קודם, דמתחלה 'וקשרתם' והדר 'ולטוטפות', לפיכך אין משגיחין על העברת המצוה.

2 אם כבר הניח את התפילין על ראשו, הביא במשנה ברורה (שם סק"ב) מחלוקת הפוסקים. ובבאר הלכה הרוחב בדבר והעלה לפסוק כדעת ה"ט"ז (סי' תרפ"ד סק"ד) שהעתיקו הגאון רבי עקיבא איגר בחדושו של להסיר התפילין של ראש, וכן פסק הפרי מגדים (א"א סק"א) וכן נראה שדעת הגר"א (סי' תרפ"ד), ודלא כאבודרהם (הל' ברכת הלחם). גם ע"פ הקבלה נחלקו בעניין זה, בשלחן הטהור (סי') ובשו"ת רב פעלים (ח"א סי' ד) כתבו שצריך להסיר תפילין של יד ולהניח ש"י, מאידך כבף החיים (סי' כו סק"א) כתב שאחר שכבר הניח של יד לא יועיל אם יסירנו כי כבר

6 בספר ערוך השולחן (שם סי' ד) כתב: ויש

להיחשב בכלל גזל ח"ו, שהרי העובד מדווח על שעות עבודה מלאות ומקבל שכר עבורן, בשעה שלמעשה חלק מאותן שעות לא הוקדש כלל לעבודת המעסיק.

חובת הזהירות

בראש ובראשונה על העובד להיות זהיר בשעות העבודה יהיו מוקדשות רק עבור המעסיק ויש לו להקפיד לעשות מלאכתו נאמנה, וראה מה שהזכיר רבינו הרמח"ל בספרו 'מסילת ישרים' (בפרט מידת הנקיז - פרק יא): 'אמרו ז"ל (בבא בתרא פח:) קשה גזל הדיט יותר מגזל גבוה, שזה הקדים חטא למעילה וזה הקדים מעילה לחטא. וכבר פטרו (ברכות טז) את הפועלים העושים אצל בעל הבית מברכת המוציא ומברכות אחרונות דברכת המזון, ואפילו בקריאת שמע לא חייבו לבטל ממלאכתו אלא בפרשה ראשונה בלבד, קל וחומר בן בנו של קל וחומר לדברי הרשות, שכל שכיר יום אסור בהן שלא לבטל מלאכתו של בעל הבית, ואם עבר, הרי זה גזלן'.

עוד הביא רבינו המסילת ישרים את המעשה (תענית כג.) עם אבא חלקי, שבאו אליו חכמי ישראל לבקשו שיתפלל על הגשמים, ומצאוהו עורך בשדה, וכאשר נתנו לו שלום אף לא החזיר אליהם את פניו. לאחר שסיים את מלאכתו, שאלו ממנו מדוע לא השיב להם שלום, ענה: 'שכיר יום הוא, ואמינא לא אפגרי'. ופירש רש"י (ד"ה לא אפגרי): לא אתבטל ממלאכתי. נמצאנו למדים שעד כדי כך היה זהיר שלא להחסיר ממלאכת בעל הבית, שאפילו שלום לא השיב לחכמי ישראל שבאו אצלו. ועוד הביא מה שאמר יעקב אבינו עליו השלום (בראשית לא מ): 'הייתי ביום, אכלני חורב, וקרח בלילה, ותדד שנתי מעיני'. 'ומה יענו איפוא העוסקים בהנאותיהם בשעת מלאכה ובטלים ממנה, או כי ינסקו בחפציהם איש לבצרו'.

וסיים: 'כללו של דבר, השכור אצל חברו לאיזה מלאכה שתהיה, הנה כל שעותיו מכורות הן לו ליומו, כענין שאמרנו ז"ל (ב"מ נז): 'שכירות מכירה ליומיה. וכל מה שיקח מהן להנאת עצמו בעלי אופן שיהיה, אינו אלא גזל גמור. ואם לא מחלו, אינו מחול, שכבר אמרו רבותינו ז"ל (יומא פו): 'עבירות שבין אדם לחברו, אין יום הכפורים מכפר עד שירצה את חברו. ולא עוד אלא שאפילו אם עשה מצוה בזמן מלאכתו, לא לצדקה תחשב לו, אלא עבירה היא בידו, שאין עבירה מצוה, וקרא כתיב (ישעיה סא ח): 'שונא גזל בעולה'.

למדו חובת הזהירות הפועל מיעקב אבינו

את חובת הזהירות ונאמנות הפועל במלאכת בעל הבית, למד הרמב"ם מדבריו של יעקב אבינו, וזה לשונו (סוף שכירות פרק יג הלכה ז): 'כדרך שמוזהר בעה"ב שלא יגזול שכר עני ולא יעכבנו, כך העני מוזהר שלא יגזול מלאכת בעה"ב ויבטל מעט כבאן ומעט כבאן ומוציא כל היום במרמה, אלא חייב לדקדק על עצמו בזמן, שהרי הקפידו על ברכה רביעית של ברכת המזון שלא יברך אותה, וכן חייב לעבוד בכל כחו, שהרי יעקב הצדיק אמר (בראשית לא ו): 'כי בכל כחי עבדתי את אביכן, לפיכך נטל שכר זאת אף בעולם הזה, שנאמר (בראשית ל ג): 'ויפרץ האיש מאד מאד'. והביא דבריו בשולחן ערוך (חושן משפט סימן שלו ס"ב).

ומבואר כי הנהגת יעקב אבינו עם לבן למדנו, שחובת הפועל לעשות מלאכת בעל הבית בכל כוחו, ומוזהר גזר גם הדין שכתב הרמב"ם (שם הלכה ו, ובשו"ע שם ס"ט): 'אין הפועל רשאי לעשות מלאכתו בלילה, ולהשכיר עצמו ביום, או לדוש בפרתו ערביה, ולהשכיר שחרית. ולא יהיה מרעיב ומסגף עצמו ומאכיל מזונותיו לבניו, מפני גזל מלאכתו של בעל הבית, שהרי תשש כחו ותחלש דעתו, ולא יעשה מלאכה בכוח'. והיינו משום שהחובב של פועל לעשות מלאכתו בכל כוחו, ומשום כך מוטל עליו שלא להיות עייף וחלוש, שאם כן לא יהיה מסוגל לעבוד בכל כוחו.

עצירה בכתיבת סת"ם באמצע פסוק

התחלתי להתעסק במלאכת שמים - בכתיבת ספר תורה, וראיתי שמנהג הסופרים שאינם מקפידים מלעצור בכתיבה באמצע פסוק, האם אין בכך בעיה של 'כל פסוקא דלא פסקיה משה אנן לא פסקינן'?

ת. שאלה זו אם הדין ש'כל פסוקא דלא פסקיה משה אנן לא פסקינן' הוא גם בכתיבה, נוגעת לנידון אם 'כתיבה כדיבור', והארכנו בזה במקום אחר⁸. למעשה יש להקל כמו שכתב באשל אברהם (בוטשא ס'י נא) שאין דין זה בכתיבה⁹.

יחוד עם דודתו ברחובה של עיר כשהכפור כבד ואין ראות כלל

נסעתי לשבדיה כדי להשיג על חולה, באחד הימים חזרתי מבית החולים לאכסניה עם דודה שלי ברכב, במהלך הנסיעה החל לרדת שלג והכפור שם הוא כה גדול שהחלונות נהיים כמו מכוסים לגמרי באופן שאין רואים כלום - אלא רק את האורות של הרכבים מלפנים ומאחור. האם יש איסור של יחוד לנסוע כך?

ת. יש איסור ייחוד עם דודה¹⁰. למעשה אפשר להקל בנסיעה שהחלונות מתכסים, מפני שהחלון הקדמי נשאר נקי ורואים ממנו תמיד¹¹. ומצד הנהגת הצניעות, ראוי

7 מקור הדין 'דכל פסוקא דלא פסקיה משה אנן לא פסקינן' הוא בגמרא תענית (כז) ומגילה (כב), ובשו"ת רבי אליהו גוטמאכר (אורח סי' נז) כתב שהרמב"ם והטור והשו"ע לא הביאו דין זהו מפני שסבורים שאין הלכה כן, וכן בספר ברית אבות (הל' מילה מד) כתב שבגמרא משמע שלא קיימא לן להלכה כן, שאמר 'קסבר רב כל פסוקא' וכו', משמע שרק רב סובר כן, אבל אנו לא קימ"ל הכי. אמנם הפוסקים הביאו להלכה (מנ"א ס' נא סק"ט, ס' תכ סק"ט, ח"א כל ה"ב, שו"ת פ"ט סק"ב).

8 גיליון מכתלי בית ההוראה (נז). ולכמה עניינים קיימא לן שכתבה כדיבור, אמנם הארכנו מדברי הפוסקים שאין זה בכל ענין וכמו שאין הכותב את השם בכלל ההוה את השם באותיותיו, יעו"ש.

9 שם כתב (מהדור"ב על המנ"א סק"ט): 'אם שכתבה כדיבור אודות ברכת התורה הקדושה וכמה מילי, מ"מ אודות פסיקת פסוק י"ל שאינו כמו דיבור וקיל היתב'. וכו"כ בספר מסורת משה (ח"ד ע"ר רצב) בשם הגר"מ פיינשטיין. מאידך בשו"ת הר"א מגרידיץ (ס' נז)

משמע שאסור לכתוב חצי פסוק. וכן משמע בספר חידושי רבי יוסף שאול (שבת כג.) על דברי רש"י ד"ה מלא תסור, שהסו"ף: 'אל הדבר אשר יגידו לך וגו'. ותמה: 'לא נודע כוונתו'. וביאר שהכוונה פשוטה דלא תסור הוא אמצע הפסוק, וכל פסוקא דלא פסקיה משה אנן לא פסקינן, ורש"י ג"כ לא הביא כולו שהרי מסייע בפסוק ימין ושמאל ולכן כתב רש"י וגומר.

וראה גם בשו"ת ציץ אליעזר (ח"ב סי' ט) שכתב שבכתיבת חצי פסוק שהבטחתי תיבת וגו' אין בכך משום 'כל פסוקא דלא פסקיה משה' היות ועו"ז הוא מרמז להמשך הכתוב הקיים בזה בפסוק. ומשמע שיש דין זה בכתיבה. אמנם למעשה יש להקל, שכבר הארכנו

בפוסקים בהלכה זו שבהרבה מקומות כתפילה נוהגים לומר חצי פסוקים, וראה מש"כ בשו"ת דברי חיים (ח"ב י"ד סי' ס) בתנ"י: גם מה ששאל בפסקי הכתובים והפרשיות, הנה בזה מבוכה גדולה כי הפוסקים, דבגמרא משמע שאין לפסוק פרשה ולא סמוך, ומצינו כמה פעמים שאנו מפסיקין, והרבה יתירוצים נאמרו אך אין כלל ברור והנה לישראל אם אינם נביאים בני נביאים המה (ירושלמי שבת פ"ט ה"א), והם הלכה רופפת בידך וכו' (ירושלמי פאה פ"ז ה"ה ומעשר שני פ"ה ה"ב), ולכן אין לבדות דברים חדשים מלב ונהרא נהרא ופשיטה (חולין יח.) עכ"ל.

10 דעת רבינו ירוחם (נתיב כ"ג ח"א ק"ב א) שאין איסור יחוד עם דודה כמו באחות. וכן נראה שהיכל באגרות משה (אה"ע ח"ד סי' ס"א אות א) בדודתו אחות אביו או אחות אמו. אולם הפוסקים כתבו שלא קיימא לן כדיבור רבינו ירוחם ויש איסור יחוד עם דודה. כ"כ באמרי יוסף (ח"ב סי' מ"ג) הגר"ש וואזנר (קובץ מביט לוי ח"ה ע"ב אות ח) הגר"ש אלישיב (תורת היחוד פ"ב אשירי האשירי ח"ב פ"ד פרק ט"ז אות יד) חוט שני (ס' כ"א סק"ט) ועוד.

11 וכן הורה הגר"מ סירוטה שליט"א. בקיצור הלכות יחוד הבאנו מהמנחת שלמה (ח"א סי' צא אות כא) כי אם הנסיעה כבשיש שיש רכבים נוספים כל העת, גם אם החלונות של הרכב שחוריים ואטומים, הרי זה נחשב כפתח פתוח לרשות הרבים ואפשר להקל כ"י החלון הקדמי ודאי אינו אטום, ואפשר לראות משם את הנהגה ברכב) ואין חשש שיעצור בשולי הדרכים כי הנוסעים החולפים יבחינו בכך. ובליעל טוב ברכיב אפשר להדליק את האור בתוך הרכב. ובאגרות משה (אבן העזר ח"ד סי' אות ג) כתב לאסור באופן שיש אפשרות לנהג לסטות מן הדרך למקום אחר שאין רואים, אך בדרך כלל בנהגים רגילים ובכבישים רגילים דעת הפוסקים שאין

שלא תשב ליד הנהג, אלא בספסל מאחוריו.

תשלום על תיקון שנעשה בשבת

אני מנהל את וועד הבית בבניין בו אני גר. יש לנו שכנים שאינם שומרי תורה ומצוות, ובשבת היה בבניין פיצוץ בצנרת ושכן שאינו שומר תורה ומצוות הזמין אינסטלטור שתיקן את הצינור בעיצומו של יום השבת ה"י. עלות התיקון בשבת גבוהה יותר - תעריף 2. כמובן שהתיקון נעשה שלא על דעתנו, אך כעת אחד השכנים אינו מוכן לשלם על התיקון בגלל שהוא נעשה בשבת, האם אכן אינו חייב לשלם?

ת. השכן חייב לשלם, אך לא כתעריף היקר, רק כפי שעולה ביום חול¹².

התחייב לשלם לפועל אם ניזק

אני עושה עבודות ותיקונים, לאחר השבת שירדו הרבה גשמים, קרא לי משהו לתקן את הצנרת בגג, הגעתי למקום אבל ראיתי שאצטרך להיכנס עם הנעליים של שבת למים ולא הבאתי אתי בגדי עבודה מתאימים. אמרתי לו שאני לא יכול לתקן כי הנעליים ייהרסו, הוא אמר לי: 'אם יתקלקלו אני ישלם לך על נעלים חדשות'. הנעליים התקלקלו, האם הוא חייב לשלם לי? ת. חייב לשלם לו נעליים חדשות¹³.

לחשוש. 12 מדין הנהא ממעשה שבת, יש בזה הכללי הברורים שאלו יודים, לאחרים מותר במוצאי שבת. ובגוי, בכדי שיעשו. באיסור הנהא ממעשה שבת של יודים שומר תומ"צ אין דין להמתין במוצ"ש שיעשו זמן שיכול לעשות את המלאכה במוצ"ש כמו שכתבו הפוסקים (אורח סי' שיה מ"א סק"ב, ס'ו סק"א, ובמשנ"ב סק"ב) שאין חשש שיאמר לו לעשות בזה בשבת הבאה. וגם הישראל לא ישמע לו בשבת הבאה. ובמעשה יודי שאינו שומר תומ"צ, נחלקו הפוסקים אם מעיקר הדין אין להמתין במוצ"ש בכדי שיעשה או לא. והפמ"ל התספק בזה (ס'י שכה סק"ב, ס'י רעו מ"ו סק"ה) ודעת הגר"ש איערבאך (ספר מאור השבת ח"א סי' יח הערה ו) להקל, ודעת המנחת יצחק (ח"ט סי' טז) והשכ"ס הלוי (ח"א סי' נד) שבמומר יש דין מעשה שבת כמו בגוי ליון שיש חשש שישמע לו, שבמומר לא שייך הכלל של אין אדם חוטא ולא לו. אך אין לחייב לשלם על התיקון תעריף 2, וגם אסור לשלם (משום מסייע). מצד הדייר שומר שבת, הרי הוא לא יכול להסכים בשו"א שהדייר שומר שומר שבת יזמין בעל מלאכה בשבת. (ובכל מקרה, שום דייר לא יכול לכפות הוצאה יקרה יותר על שאר הדוירים). לגבי תעריף רגיל, חול"ל אסור לשלם על מלאכת שבת, ואילו כאן התשלום של הדייר הוא לא לפועל, אלא לועד בית, שהרי הוא לא הזמין את הפועל. 13 החיוב הוא מדין 'שכר פועל', שכתלם מקציצתו השכר ההתחייב לשלם לו דמי הנעליים אם ניזקו. כמו שבטף נהר חמורו וחמור חבריו, שאם התנה שיש יצפיד חמורו ישלם לו דמי חמורו, חייב לשלם, ואם לא התנה, אין לו אלא שכרו הראוי לו (שו"ע ח"א סי' רסד ס"א). אמנם מדין ערב אין לחיבו, שהוא כמו זרוק מנה לים שכתב הרמ"א (סי' שס"א) בזה הלשון, ובנתיבות (סי' שמא סק"ה) דק"ל דפטור.

במלאכתו, והגם שמצאנו בערוך השולחן (שם ס"ה) שהקל בזמן הזה, שכתב שזה אינו אלא בזמנם שישבו על הקרקע ויש בזה ביטול מלאכה, אבל בשיבה על הכיסא אין זה רק רגע כמימרא ולא שייך בזה ביטול מלאכה, מכל מקום זהו דוקא לעניין פעולת העמידה וההידור מהכיסא, אך לא להפסיק מעבודתם.

ואולם נראה שהשתנו המנהגים בזה ברבות העיתים, וכבר הובא לעיל ממנהגו של אבא חלקיה שאף לא השיב שלום לחכמים כשהיה בעבודת השדה, ובזמננו נראה וודאי שאין מנהג המעסיקים להקפיד על כך.

וכן מצינו שינוי מהמנהג שהיה בזמן חז"ל לגבי תפילה וברכת המזון, אף שבזמן חז"ל לא היה רשאי הפועל להתפלל ולברך כל ברכת המזון בזמן העבודה (ברכות טז), כתב בשולחן ערוך (או"ח סימן קצ"א ס"ב מהגהות מיימוניות ברכות פ"א אות ט) שהמנהג בזמן הזה שלעולם מברכים כל ארבע ברכות, שאין דרך בני אדם עכשיו להקפיד בכך, ומסתמא על דעת כן שורכים את הפועלים שיברכו כל ארבע ברכות כתקנם. כך גם לגבי תפילה כתב בשולחן ערוך (או"ח סימן קי"ב) שיכול להתפלל, והוסיף בערוך השולחן (סימן קצ"א ס"ד) דאפילו אם ישכרם על תנאי זה שיקצרו בתפלה ובברכת המזון לא צייתנו ליה, דכיון דכולי עלמא אין נוהגין כן והוה קבלו עליהם לחובה, אין ביכולת היחיד להוציא עצמו מן הכלל ולבטל המצוה.

אמנם, לבוא ולקבוע לכך כללים וגדרים מדויקים לא קלה היא המלאכה, מאחר שאין פרצופיהם של כל המעסיקים שווים ודעתם שונה בין מעסיק אחד למשנהו, יש קדננים יותר ויש פחות, כך שלא ניתן לקבוע מסמרות בגדר המדויק של שיחה עליה ניתן להניח שהמעסיק אינו מקפיד, ומה היא שיחה שהיא כבר בגדר הפסקה, וכן לגבי שאר עיסוקים פעוטים למיניהם.

מנהג המדינה

ואולם, הרי הכלל הראשון בדיני פועלים הוא 'הכל כמנהג המדינה' (ב"מ פג. חו"מ סימן שלא ס"א), ומן הסתם כל הנשכר לבעל הבית על המנהג הוא נשכר. כך גם בחוקי המדינה, אף שאין אנו מתחשבים בחוקותיהם כלל, אמנם בדיני עובד ומעביד מאחר המנהג הרווח הוא שנשכרים על פי הכללים שנקבעו בזה, כמו שהאריך בפתחי חושן (שכירות פועלים פ"ז הערה ז) שבזמננו נהגו לדון בקצת דיני ממונות עפ"י חוקי המדינה משום 'מנהג המדינה', ולכן מה שעל פי החוק משלמים עבור הפועלים תשלומים שונים, כגון חופש ונסיעות ופנסיה וכיוצא באלו, ואם בעה"ב אינו מדווח על עבודת הפועל או על חלק משכרו, ובה נגרע מזכויות הפועל, הרי הוא גוזלו ומזיקו, ואם בעה"ב עשה כן מבלי ידיעת הפועל, נראה שמוטל עליו להשלים כל מה שהפסיד. והוסיף שמ"מ אין הולכים אחר המנהג אלא בדבר שמסתמא התרצה בעה"ב תחלה ע"ד המנהג, כגון בתנאי השכירות וכיוצא בזה, אבל בדבר שבדאי גם אילו ידע לא היה מתרצה, אף על פי שכן המנהג אין זה מועיל, ולכן אין שום צד היתר לתבוע דברים שלא התנו עליהם ע"י איזמים ושביתת עובדים ולסמוך על המנהג, שמנהג של גזל הוא.

ובחוקיהם יש זמן שזכאי כל עובד להפסקה, והכלל שנקבע על ידם כך הוא: הפסקות מנוחה וסעודה: עובד כפיים העובד מעל 6 שעות או עובד שאינו בעבודת כפיים מעל 8 שעות זכאי להפסקות בהיקף של 45 דקות (מהן לפחות חצי שעה רצופה). יש לשלם על ההפסקה רק אם נדרש

בכל כוחו ומרצו, אולם אין זה בכלל גזל מה שהוא מתעצל קצת, ולכן אינו יכול לנכות משכרו משום כך, ומה שכתב הרמב"ם שלא יבטל היינו ביטול ממלאכה לגמרי אע"פ שאינו אלא זמן מועט, אבל כל שעוסק במלאכה אע"פ שעושה בעצלות ולא בזריזות, אינו בכלל האיסור.

אמנם כבר נתבאר שמדברי הרמב"ם מדויק שאף בזמן מועט מחסר ממלאכת בעל הבית, או אף כאשר מתעצל ואינו עובד 'בכל כוחו' הרי הוא בכלל גזלת בעל הבית.

ויש לציין לעובדא שהייתה אצל הגאון המהרש"ם מברענאן (מובא בהקדמת ספר דעת תורה או"ח ח"א עמ' טז), שפעם אחת ישב בדין תורה על מקרה שאירע שהמעביד רצה לפטר את פועליו משום שראה שהחלו לצחצח את שיניהם, מה שהיה דבר חדש בימיהם, וטען המעביד: 'אינני רוצה בפועלים מפונקים', ומאידך טענו הפועלים: 'מה איכפת לך הרי עבודתנו איננה נעשית פחות טוב מאשר פועלים אחרים'. וישבו על המדוכה הרבה רבנים, כי מעיקר הדין אין בעל הבית יכול לפטר פועל לאחר ששכרו והתחיל הפועל במלאכה, כמבואר בשולחן ערוך (סימן שלג ס"א).

לאחר שמיעת הצדדים פסק המהרש"ם את פסקו והשיב, כי אכן צדקה טענת בעל הבית, ויש לו ראה מגמרא מפורשת. תלמידי החכמים שנוכחו במקום אימצו זיכרונם ועברו על סוגיות הש"ס בהלכות פועלים, ולא הצליחו להיזכר למה יכונו הדברים. כאשר ראה המהרש"ם את פליאתם אמר להם כי הגמרא היא במסכת שבת, אך גם כאשר הוגיעו מוחם לסדר לפנייהם את הסוגיות במסכת שבת שוב תמהו והסכימו שאין גמרא כזאת.

ויהי כראות המהרש"ם כי על אף גודל בקיאותם בש"ס לא הצליחו למצוא המקור, הראה להם את המקום לגמרא בפרק במה בהמה (נד). שם ביארו את הלשון במשנה 'כבולות', שמשמעו שאינה עושה פירות, והביאו על כך את המעשה עם שלמה המלך שנתן לחירם מלך צור עשרים עיר ולא ישרו בעיניו, כמו שכתוב (מלכים א' ט"ז): 'ויאמר מה הערים האלה אשר נתת לי אחי ויקרא להם ארץ כבול עד היום הזה'. וביארו בגמרא שלא ישרו בעיניו אף שהיו אנשים עשירים, 'כיון דעתיירי ומפנקי לא עבדי עבידתא', והיינו שמאחר והם עשירים ומפנקים אינם עושים את עבודת המלך, לכן קרא שם העיר 'כבול', שמשמעו שבני העיר כבולים ואינם עושים פירות למלך (ריטב"א ד"ה מיפנקי). מכאן הוכיח המהרש"ם בגאונותו, שטענת בעל הבית טענה היא, הנה כי כן, פועל מפונק אינו עובד ביעילות, ובדין הוא שיכול לפטרם.

ובכוונת הט"ז יש לומר, שכן הוא דרך בעל הבית לפעמים, שהוא רוצה לזרום ולהגדיל מרצם שיעבדו עבורו ביתר רצון וביתר חשק, אבל אין זה שמצד הפועלים אם מתעצלים אינו בכלל גזל, ובאמת אם רואה בעל הבית שהפועלים עצלים ומתשרלים, יכול הוא לנכות משכרם, ואף הם מצידם אם הם דורשים את מלוא השכר גם כשעבדו באופן זה הרי זה בכלל גזל.

האיסור להפסיק באמצע העבודה

ולגוף השאלה עד כמה יכולים הפועלים להפסיק או להרים לשיחת טלפון קצרה ולהפסיק לשאר הצרכים. הנה מדברי הפוסקים נראה שאף לצורך מצוה אסור להפסיק, כמו שכתב בשולחן ערוך (יו"ד סימן רמד ס"ה) שבעלי אומניות העוסקים במלאכת אחרים אינם רשאים להחמיר ולעמוד בפני תלמידי חכמים בשעה שעוסקים

החיוב הוא מעיקר הדין

והיה מקום לומר, שהלימוד מיעקב אבינו שיעבוד בכל כוחו, אינו אלא להידור ולפנים משורת הדין, כמו שמסיים הרמב"ם שבעבור זה נטל שכר אף בעולם הזה, משמע שזהו מפני שהידור לדקדק כל כך במלאכתו, אבל אין זה מצד הדין.

אלא שמשלשון הרמב"ם שמדמה אזהרת הפועל לאזהרת בעל הבית, שכתב 'כדרך שמוזהר בעל הבית שלא יגזול שכר עני, כך מוזהר הפועל וכו' וכן חייב לעבוד בכל כוחו, משמע שגם הפועל כאשר ממעט ממלאכתו ואינו מדקדק על עצמו בזמן ואינו עובד בכל כוחו, הרי הוא עובר בכך על איסור גזל.

וכן דקדק מלשון הרמב"ם הגה"ק רמ"מ מליובאוויטש (לקוטי שיחות חכ"ה ע' 139) שלא כתב בתואר הרגיל 'יעקב אבינו' אלא שינה ונקט בלשון 'יעקב הצדיק'. וביאר, כי מדברי הרמב"ם בריש הלכות דעות (פ"א הלכה ד) נמצינו למדים שבתואר 'צדיק' בו משתמש הרמב"ם בספר היד החזקה, אין הכוונה לעושה הידור מצוה וכיוצא בזה, אלא בתואר זה מוכתר מי שהוא נוהג על פי הדין והחיוב, וכפי שמביא (שם) את הפסוקים בנוגע למידות והנהגות שההולך בדרך הישרה היא מדה בינונית נקרא בלשון הפסוק 'צדיק', ואילו זה שמדקדק על עצמו ביותר ועושה לפנים משורת הדין הוא הנקרא בשם 'חסיד'.

וביאר את כוונת הרמב"ם ללמד, שהנהגת יעקב לעבוד בכל כוחו לא הייתה עניין של מדת חסידות או הנהגה מיוחדת בתור אחד משלושת האבות, אלא הנהגה זו היא אופן החיוב של פועל, כל פועל לגבי מלאכת בעל הבית.

עוד דקדק משינוי הלשון בשולחן ערוך הרב (חו"מ הלכות שאלה ושכירות וחסידה ס"ב), ששינה מלשון הרמב"ם על הדין שכתב (שם הלכה ו) שאין הפועל רשאי לעשות מלאכתו בלילה, ולא ירעיב ויסגף עצמו מפני גזל מלאכתו של בעה"ב, והשמיט בשו"ע הרב התיבות 'מפני גזל מלאכתו של בעה"ב', וכן כתב 'שלא יבטל ממלאכת בעל הבית' ושינה מלשון הרמב"ם (הלכה ז) 'שלא יגזול מלאכת בעל הבית'. ולמד מזה שנחלקו בגדר החיוב לעבוד בכל כוחו ובאיסור של הפועל לעשות מלאכה בלילה או לסגף עצמו, באופן שעל ידי כך לא יוכל לעשות מלאכתו בכח.

אם אפשר למעט בשכרו אם עובד בעצלות

בגמרא (ב"מ פג.) מבואר שאף אם הוסיף בעל הבית לתת לפועלים שכר יתר על המנהג, אינו יכול לתבוע מהפועלים שיעבדו יותר זמן מהמנהג, מפני שיש לומר שמה שהוסיף להם בשכר הוא כדי שלא יתעצלו במלאכתו, וכן פסק בשו"ע (סימן שלא סעיף א), והקשה הט"ז (שם) שאם כן יש לבדוק האם אכן הוסיפו הפועלים באיכות העבודה, ואם לא הוסיפו, מוטל עליהם להשיב את תוספת השכר לבעל הבית, ומתוך כך פירש שהשכר לא ניתן בעבור עבודה איכותית יותר, אלא בעבור עבודה וזיזה יותר, וזה לא ניכר לאחר סיום המלאכה.

בספר פתחי חושן (שכירות פ"ז הערה כד) דקדק מדברי הט"ז, שאף אם רואה בעל הבית שהפועלים מתעצלים במלאכתו, אינו יכול לגרע ולמעט מדמי השכירות, שהרי לכך הוצרך בעל הבית להוסיף בשכרם כדי שלא יתעצלו. ולפי זה צריך לומר, שאף שלכתחילה חיוב הפועל הוא לעבוד

דיבור לאחר נטילת מים אחרונים

סעודת ה'ברית מילה' שנערכה לבנו של משה שמעון היתה אירוע מרגש בכל קנה מידה, שכן הרך הנימול נולד לאחר חמש עשרה שנות ציפייה, בהן נישאו תפילות רבות ע"י כל המכרים והקרובים. הקב"ה כידוע אינו מואס תפילת רבים ולשמחת כל בני העיר נושע משה שמעון. כמובן לשלום זכר ולברית הגיעו כולם לשמוח בשמחה הגדולה. בסוף סעודת המצוה של ברית המילה, לאחר שהוכרז ע"י המנחה 'ברכת המזון' ורוב הציבור כבר נטלו מים אחרונים, התחילה המקהלה בשירת 'מים'. הציבור הופתע ונדהם לראות את הרב, שאינו מרבה כלל לצאת לשמחות משפחתיות, מגיע לשמחת תלמידו חביבו, תלמיד שנעזר בו בכל התקופה הקשה שעבר. מובן שברכת המזון התעכבה, ונשאלה השאלה ע"י נוטלי המים אחרונים האם מותר להם לדבר כעת לאחר שנטלו מים אחרונים כיון שברכת המזון מתעכבת, ויתרה מזו האם הם יכולים באותו הזמן לאכול, או שמהרגע בו נטלו מים אחרונים אסור להם להפסיק עד ברכת המזון גם אם היא מתעכבת?

תשובה: הנה מקור הדין שלא להפסיק בין נטילת מים אחרונים לברכת המזון הוא מהגמרא (ברכות מב.) תיכף לנטילת ידיים ברכה, וברש"י (ד"ה תיכף) ביאר שתיכף לנטילת ידיים של מים אחרונים יכרך ברכת המזון, ולא יאכל כלום עד שיברך על מזונו. וברושלמי ברכות (פ"א ה"א) אמרו שכל מי שהוא תיכף לנטילת ידיים ברכה אין השטן מקטרג באותה סעודה. והנה זמן תיכף הוא זמן מועט מאד, ובפוסקים נחלקו בשיעורו, המשנה ברורה (ס"י קעט בשעה"צ סק"ג) משה מים אחרונים למים ראשונים ששם מבואר שהשיעור הוא כ"ב אמה, והולכים אחר הנטילה של האדם עצמו. וע"כ בסימן קפ"א (ס"ו) מביא הביאור הלכה שבסעודות גדולות נכון שישוטו מים על השולחן בכמה מקומות. בשו"ע הרב סימן קפ"א (ס"ו) מבואר שהשיעור הוא כדי נטילת ד' אנשים. ובאשל אברהם (בוטשאטש) מחדש שהולכים לפי כל הציבור, ועל כן במקרה שנוטלים אחד אחר השני והאחרון נטל בתוך הילוך כ"ב אמה לברכת המזון נחשב תיכף [וצ"ע לפי זה מה יסבור במקרה הנהוג היום שלא כולם מברכים יחד ברכת המזון אלא זה מקדים וזה מאחר, האם ניתן לסמוך על הרציפות הגם שהאחרון שבתוך כ"ב אמה זה רק לברכת המזון שלו. ועל כרחק מסתבר שלא אמור לעזור לתיכף של אחרים שאינם מתחילים ביחד, וכל הדין הנ"ל הינו רק כשכולם מברכים יחד ויש קצת נטילות מים אחרונים].

לפי זה בעניינו לכו"ע לא יהא כבר תיכף, שהרי גם לשיטת האשל אברהם צריך להיות רציפות נוטלים, ואי אפשר שיהיה דבר כזה בהפסקה. אמנם לגבי לאכול בזמן זה מצינו מחלוקת ראשונים, ששיטת רש"י ורמב"ם או"ז רשב"ם רשב"א ור' יונה שאפי' אם ירצה לברך עוד פעם המוציא בגלל היסח הדעת ולאכול, יהא אסור מחמת שהכין עצמו בנטילת ידיים לברכת המזון, ומאידך גיסא שיטת התוס' ראש והטור רבינו ירוחם שבלי הלקט ומרדכי שיכול לאכול אם יכרך המוציא לפני אכילתו. וגם האחרונים נחלקו בדבר דל"ט מ"ג א"ר ומגן גבורים יכול לאכול בברכה וצריך ליטול עוד פעם ידיו לברכת המזון לאחר אכילה, אמנם הביאור הלכה (ס"י קע"ט ד"ה עד) פסק שאין להקל בכך. וכל זה כשיכול לברך סמוך לנטילה ואף על פי כן להרבה ראשונים ואחרונים יכול לאכול בברכה. אמנם לגבי דיבור פוסק המשנה ברורה בשם האליה רבה (ס"י קעט סק"ב) דלכו"ע לא יפסיק אפי' במילה אחת, ובסימן קפ"א (ס"ק כד) כתב שאפילו בדברי תורה אסור, ומבואר בשעה"צ (ס"י קע"ט סק"ז) שבדיבור אין ידיו מתלכלכות ולכן אף אם יטול שוב את ידיו אין זה מעלה או מוריד, ויוצא שסומך על הנטילה הראשונה ולכן צריך שלא להפסיק בדיבור, אמנם

המשך בעמ' ו'

להישאר במקום העבודה.

הפסקות לשירותים: חובה לאפשר לפי הצורך ואסור להגביל, זמן זה נחשב כחלק משעות העבודה ויש לשלם עליו.

לגבי הפסקות עישון לא קיימת זכות מוגדרת בחוק, ונתון לשיקול המעסיק ולמדיניות במקום העבודה. כנ"ל אין התייחסות להפסקות קפה, שיחות או שיחות טלפון אישיות, ניתן רק להבין שהמעסיק יכול לכתוב כללים ולמנוע הפסקות ושיחות ארוכות חריגות.

על פי זה, יש לעובדים זכות להפסיק את עבודתם על חשבון זמנו של העובד לזמנים מסוימים במהלך שעות עבודתם כדי לנוח ולאכול, בהתאם להנ"ל. אמנם, זהו רק אם באים לעבוד במקום המעביד.

עורכים תורניים

לגבי עורכים תורניים, יש לציין כי רובם אינם בגדר שכירי יום אלא הם בגדר פועל קבלן, שיכולים לבחור לעצמם את הזמן אימתי לעשות את העבודה כמו שכתב הרמ"א (סימן שלג ס"ה), ומקורו מהגהות מיימוני (פ"ט משכירות ה"ה) שם מבואר שיעקר החילוק בין פועל לקבלן הוא, שהפועל מוגבל לעשות מלאכתו בזמן מסוים ואינו רשאי להתבטל באותו זמן שקבעו, והקבלן אינו מוגבל לזמן העבודה, ויכול לעשות מלאכתו בכל זמן שיבחר, ואף אם צורת התשלום היא לפי שעות העבודה.

בנוסף לכך, העורכים שאינם עובדים במקום המעסיק, אלא בכל מקום שהם בוחרים, לא חל עליהם המנהג שנהיה בקשר להפסקות הנ"ל, והם אינם רשאים לחשב את שעות ההפסקה כמו בעובד שמגיע למקום עבודתו, אף אם התשלום שסוכם עמם הוא לפי שעות.

והגם שבערוך השולחן (סימן שלו סעיף כה) כתב שהדינים שאסור לעשות מלאכה בלילה ולא ירעיב עצמו שלא יחלש כוחו, נאמרו לגבי פועל, אבל מי שעושה בקבלנות אין חשש בכל זה. אך מכל מקום גם לדבריו בוודאי צריך הקבלן להיזהר שלא לעשות מלאכתו בשעה שהוא תשוש, שמה תצא העבודה באיכות גרועה, ובעורכים אף שהם קבלנים, אמנם הם נוטלים שכר לפי שעות העבודה, ופשוט שאם עובדים לאט או בחוסר ריכוז מפאת העייפות הרי זה בכלל אזהרת הרמב"ם והשולחן ערוך.

וראוי לעורר עוד, שעבודה זו מלאכת שמים היא, ואפשר שעל זה אמרו 'תורה שיש עמה מלאכה', וכבר הזהיר רבי ישמעאל סופרי סתם להיות זהירים במלאכתם שמלאכת שמים היא (עירובין ג'), והוא הדין גם בכתיבת התורה שבעל פה, כמה זהירות נדרשת שלא להיכשל ולא להכשיל ח"ו, על כן צריך כל אחד ואחד להשים לבו גודל האחריות והזהירות במלאכת קודש, מלבד נאמנותו למעסיקו, שנדרש להיות נאמן כלפי שמיא להוציא דבר מתוקן ונכון תחת ידו.

מכל האמור עולה:

א. עבודה תחת לחץ לרשום כל דקה של שיחה קצרה ביותר ומוכרחת עם הבית, או לרשום החלפה קצרה של כמה מילים עם חבר מטעמי נימוס, אינה דרך העסקה ראויה, ואין בה לא טובת העובד ולא טובת המעסיק. לכן:

שיחה: באופן שמוכרחים בהתאם לנסיבות להוציא או לקבל שיחה קצרה, שאורכה כשתי דקות בלבד, הדבר אינו נחשב כהפסקה בעבודה. גם החלפת כמה מילים עם חבר מטעמי דרך ארץ אינו נחשב להפסקה בעבודה.

יציאה: יציאה לשירותים באמצע זמן העבודה, או הכנת כוס קפה או תה אינה הפסקה בעבודה, גם כשתי דקות של הכנת ארוחה לאכילה תוך כדי עבודה, אינה נחשבת כהפסקה בעבודה.

ב. קשה לתת גדרים ממש מדויקים, וכל נבון יעשה בדעת, בהתאם לקו שמוגדר כאן.

ג. עורכים שמועסקים בחוזה עם תנאים רגילים כמו שאר שכירים, ובאים למקום העבודה של המעסיק, ועובדים 8 שעות רצופות ומסוימות ביום, זכאים ע"פ מנהג המדינה לסך כולל של 45 דקות הפסקה אשר את זמנם קובע המעסיק. אמנם אינם מקבלים תשלום על זמן הפסקה זה, אלא אם כן יש דרישה מהמעסיק שיהיו במקום העבודה בזמן ההפסקה. אולם עורכים שעובדים בביתם או בבתי מדרש בשעות המתאימות להם, אינם זכאים לקבל שכר על מנוחה באמצע העבודה.

ד. כאשר יש חוזה העסקה ברור בין מעסיק לעובד שבו נרשמו תנאים אחרים להם הסכים המעביד, הכלל הוא שכל תנאי שבמזון קיים, ואין העובד יכול להתיר לעצמו לנהוג ע"פ חוקי המדינה, ואדרבה הדבר הוא גזל בידו. אך ראוי להדגיש, שאין ראוי למעסיק לקפח זכויות העובד באמצעות תנאים, [על דרך דברי המשנה (ב"מ פג.) אפילו אם אתה עושה להם כסעודת שלמה בשעתו לא יצאת ידי חובתך עמהם, שהם בני אברהם יצחק ויעקב], ולכן ראוי לנהוג בהתאם למקובל בכל מקום, כפי שעל זה הדרך נדרש גם מהעובד שלא להתעצל במלאכתו ולתת את מלוא התמורה כנ"ל.

ברכת ה' עליכם, שתזכו לברכה והצלחה במעשה ידיכם ותמצאו פרנסה בנחת ולא בצער, בהיתר ולא באיסור, בכבוד ולא בביזיון, וכברכת הרמב"ם (הנ"ל) לפועל העושה מלאכתו ביושר שיטול שכר על זאת אף בעולם הזה, כמו שנאמר ביעקב אבינו (בראשית ל מג) 'ויפרץ האיש מאד מאד'.

אכילת פת הבאה בכיסנין קודם הסעודה

את סעודת צפרא דשבתא סועד השבוע מאיר בבית אביו, לאחר התפילה כשעלה להוריו הגישו לו צלחת ובה מיני מזונות ועוגות משובחות, לכבוד שבת קודש. מאיר קידש ואכל יותר מזונות מן המזונות. אך תיכף ומיד שב גם אביו מהתפילה, וכיון שראה ששעת חצות מתקרבת, מיהר לקדש ומיד לאחר מכן הכריז 'נטילת ידיים לסעודה', כעת מסתפק מאיר האם קודם שיטול את ידיו לסעודה עליו לברך ברכת 'על המחיה', או שמא יפטר העוגות בברכת המזון שבסוף הסעודה?

תשובה: במשנה ברורה (סי' קס"ו): 'פת הבאה בכיסנין, יש מפרשים פת שעשוי כמין כיסים שממלאים אותם דבש או סוכר, ויש אומרים שהיא עיסה שמעורב בו דבש או שמן או חלב או מיני תבלין ואפאה, ויש מפרשים שהוא פת שעושים אותם כעכים יבשים וכוססין אותם. והלכה כדברי כולם, שלכל אלו הדברים נותנים להם דינים שאמרנו בפת הבאה בכיסנין'.

היוצא מדבריו שיש מחלוקת מהו פת הבאה בכיסנין, ולפי כל שיטה שני דברים האחרים נחשבים לפת גמור, וכגון למאן דאמר שפת הבאה בכיסנין הוא פת עם מילוי, אז פת שנילוש בדבש נחשב לפת גמור ומברכין עליו המוציא.

ואם כן מי שאכל פת הבאה בכיסנין שהוא בעצם ספק המוציא ספק מזונות, ואחר כך רוצה לאכול סעודת פת נמצא בספק כי אולי מחוייב עכשיו בברכת המזון וכשיטול ידיו ויברך המוציא ואחר כך יברך ברכת המזון יפטר גם חיוב זה, או שמא מחוייב עכשיו בברכת מעין שלש וחייב לברך אותה. ומספק זה פסק הביאור הלכה (סי' קע"ד"ה ברך על הפרפרת) שלא יברך על המחיה ויסמוך על ברכת המזון שיברך לבסוף, דביעבד יוצא לכולי עלמא אפילו על פת כיסנין גמורה, וכמבואר בחדושי ר' עקיבא אייגר (סי' רח"ט), וטוב שיכון בעת ברכת המזון לפטור אותם.

ועיין עוד בשו"ת אור לציון (פ"ב סי' ס"ז) שכתב, שבאופן שאוכל מזונות לפני הסעודה הוא נכנס לחשש שמא ברכת המזונות פוטרת את הלחם, ועל כן עדיף שיברך ברכה אחרונה על מיני המזונות לפני הסעודה. אך השער הציון (סימן קע"ב) נראה שחולק על סברא זו, שכתב שהמברך בורא מיני מזונות על הפרפרת אינו פוטר את הפת אפילו בדיעבד.

והגאון ר' שלמה זלמן אויערבאך (הליכות שלמה תשרי פ"א הערה כ"ד) הורה שכאשר אכל מזונות אחר קידוש, אזי אם היה בדעתו בשעת אכילתו לאכול הסעודה מיד, לא יברך אף אם לבסוף נשתהה קצת עד הסעודה. אבל אם לא היה בדעתו לאכול מיד, אף אם אחר כך נמלך ורוצה ליטול לסעודה יברך תחילה מעין שלש.

אבל יש פתרון שיכול לפתור ספק זה, אם ימשיך לאכול פת הבאה בכיסנין באמצע הסעודה, שאז ודאי ברכת המזון יפטור את המעין שלש, וכמבואר במשנה ברורה (סי' קע"ב) דמי שאוכל קודם נטילת ידיים פירות ובדעתו לאכול גם בתוך הסעודה, ומכיון עכשיו לפטור גם מה שיאכל בתוך הסעודה, אם כן הוא הכל לצורך הסעודה ופטור מברכה אחרונה על הפירות. אך כל זה רק באם אוכל מאותו מין פת הבאה בכיסנין בתוך הסעודה, וכגון אם אכל פת שנילושה במי פירות שימשיך ויאכל ממין זה, מכיון שלפי השיטה שפת הבאה בכיסנין הוא פת שנילושה במי פירות, אז פת שכוססין אותה ברכתה המוציא, ואם כן לפני הסעודה היה מחוייב במעין שלש, לא מהני מיד כשאוכל בתוך הסעודה מין שודאי המוציא, ואינו נפטר מהספק [ובזמנינו אין חשש זה מכיון שרובא דרובא של המיני מזונות הם גילוישם במי פירות ואם כן הם מאותו המין].

ואי אפשר להקשות לפי זה אם כן איך אפשר לברך מזונות על מין פת הבאה בכיסנין שנילושה במי פירות ואחר כך לאכול גם ממין שכוססין אותם, דיש לומר דהוי תרתי דסתרי שלא בבית אחת ולכן מקילין בזה, אבל כאן שהיה מחוייב בודאי במעין שלש ועכשיו אוכל בתוך הסעודה מין שספק מזונות וספק המוציא לא פתר את הספק בכלום, מכיון שעל הצד שהוא המוציא אינו המשך של פת הבאה בכיסנין שאכל קודם הסעודה.

ויש חולקים על כל זה וסוברים שאין מחלוקת בגדר פת הבאה בכיסנין ומר אמר חדא ומר אמר חדא ולא פליגי, שהטעם שפת הבאה בכיסנין ברכתו מזונות ולא המוציא הוא כמו שכתב השולחן ערוך הרב (סי' קס"ה) וזה לשונו: 'במה דברים אמורים בלחם גמור שדרך בני אדם לקבוע סעודתו עליו, אבל מיני לחמים שיתבאר לפנינו שאין דרכם של בני אדם לקבוע סעודתם עליהם אין מברכין עליהם המוציא וברכת המזון, רק בורא מיני מזונות וברכה אחת מעין שלש'. ולפי זה אין שום נפק"מ במיני פת הבאה בכיסנין, ובספק הנ"ל יכול לאכול בתוך הסעודה אף מין אחר של פת הבאה בכיסנין ויוצא מכלל ספק.

העולה לדינא:

א. המקדש בשבת בבוקר על מיני מזונות ואין בדעתו לאכול את הסעודה מיד, אף אם לבסוף לא נשתהה פסק הגרש"ז אויערבאך צ"ל שיברך מעין שלש. ב. אם בדעתו לאכול מיד את הסעודה לא יברך אחריו דספק ברכות להקל. ג. לכתחילה כדי לפתור ספק זה יאכל בתוך הסעודה דבר שברכתו מזונות, ויצא מכלל ספק.

ברוך סיים את מסכת החיפוש והשלים עם המצב שבו הוא אינו מוצא את לחמניית ה"מוציא" שלו בכל האיזור בו למיטב זכרונו הניח אותה. את החלות של השטיבל הוא יכול רק לראות ולא לאכול - הן מכילות גלוטן, וברור אינו אוכל גלוטן מטעמי בריאות. כל שמצא היה רק שקית עם מספר פרוסות עוגה ללא גלוטן, אותן ייעד לעצמו לשבת אחה"צ אך לבסוף לא טעם מהן. כעת שש עליהן ברוך כמוצא שלל רב, בהן הוא יצא ידי חובת סעודה שלישית היום. הוא הציץ בשעון הקיר שלמולו וחש אל השולחן הקבוע בו סועד הוא סעודה שלישית כדיבוק חברים. ברוך הספיק לטעום אך מעט מן העוגה בטרם חבט בו חצקל הגבאי היושב לצידו: "עוד שלושים שניות השקיעה, הזדרז", שלושים השניות חלפו תוך שלושים שניות וברוך יושב ותוהה, האם באמת אסור לו להמשיך ולאכול? האם עליו להפסיק ולאכול מחמת ששקעה החמה?

תשובה: כתב בשולחן ערוך (סי' רצ"ט ס"א) 'אסור לאכול שום דבר או אפילו לשתות יין או שאר משקים חוץ ממים, משתחשך עד שיבדיל'. ובטעם הדבר ביאר את המשנה ברורה שמדי במוצאי שבת חלה עליו חובת הבדלה, ואסור לאכול עד שיבדיל על הכוס. וכל זה כשאין בתוך הסעודה, אבל אם נמצא בסעודה שלישית מותר, וכלשון השו"ע שם: 'אבל אם היה יושב ואוכל מבעוד יום וחשכה לו אין צריך להפסיק, ואם היה יושב ושותה וחשכה לו צריך להפסיק', והיינו שאם לא נטל ידיו לסעודה שלישית אלא רק יושב ושותה אסור להמשיך משתחשך. ועדיין מקום הניחוח לנו לעיין כיצד יהיה הדין באכילת מזונות וכדו' שאינם שתייה אך גם אינם בחשיבות סעודה, האם רשאי להמשיך ולאכלם אחר השקיעה או לא?

הנה, בנידון זה לא מצאנו לפוסקים הראשונים שדנו בענין, אך גדולי האחרונים מצאנו שכתבו בפשיטות זה בכה וזה בכה, ונציגם כאן בקצרה.

בערוך השלחן (רצ"ט, ה) כתב: 'זהו כשישבו בסעודה אבל אם היה יושב ושותה, ואפילו רבים, צריכים להפסיק ואפילו אוכלים פירות ומגדנות, ונראה לי אפילו אוכלים מזונות אין זה קביעות דאם היא קביעות היה להם ליטול ידיהם ולברך המוציא, ומדלא עשו כן הוה אכילתם עראי וצריכים להפסיק', וכן בקצות השלחן להגאון רבי חיים נאה ז"ל (סי' צד) כתב בפשיטות: 'ופשוט דהיינו דוקא באכילת קבע שמברכין המוציא וברכת המזון'. וטעם שיטתם נראה שנועץ בטעם ההיתר להמשיך ולאכול כשהוא בתוך הסעודה, שמבואר בפוסקים והביאו גם בערוך השלחן שם שמאותו טעם שבליל שבת צריך להפסיק מלאכול עד שיקדש ואפילו הוא בתוך סעודה והוא מפני כבוד השבת, מאותו טעם במוצאי שבת אינו צריך להפסיק ולאכול, ולא עוד אלא שאסור להפסיק שנראה כמגרש את המלך ח"ו. ואולי וסבירא להו שטעם זה שייך רק כשקובע עצמו בסעודה שרק אז אם מפסיק באמצע מלאכול הוי זלוזל, אך באם סתם אוכל מזונות ופירות ודאי שצריך להפסיק.

אמנם בשו"ת שבת הלוי (ח"ה סי' לו) כתב בפשיטות להיפך וז"ל שם: 'לכאורה, משמעות הפוסקים דהוא מטעם קביעות סעודה דהיינו ברכת המוציא עד ברכת המזון. איברא לשון הלבוש שם כתב הטעם דאין צריך להפסיק באכילה כיון דקבע לכבוד השבת נמשך השבת עם קביעותו, וכיון דבנידון דידן רוצה לצאת את דיני סעודה שלישית במיני תרגימא אם כן דינו כסעודת שבת, ושייך שפיר מה שכתב הלבוש דנמשך השבת עם קביעותו, עד כאן לשונו. הרי לנו שדעתו מפורשת להיתר אך כל זה רק כשיוצא ידי חובתו בסעודה שלישית במיני התרגימא, ולא כאשר סתם אוכל'.

בפסקי תשובות (סי' רצ"ט) הביא את דברי שבת הלוי הללו והסתפק לשיטתו האם כאשר אוכל מזונות וחשכה לו שממשיך לאכול האם גם רשאי לשתות אז, ומצדד לומר שאף לשבת הלוי שתיה אינה מתבטלת לאכילה שאינה סעודת פת ורק את המזונות יוכל להמשיך [ובתשובות והנהגות (ד, עה) מצאנו שיטה מעניינת שמביאה ולא ציין מי הסבורה וכותב: 'ולפי זה מאי דמסקי משום איהו מגדולי הוראה שאסור לברך על פירות באמצע הסעודה הנמשכת בלילה, שאכילת פירות אינו המשך הסעודה וכהתחלה באיסור חשיב'. ונראה מדבריו שיש הסוברים שאפילו בתוך סעודת פת אין לאכול פירות. שהוא כאכילה חדשה כיון שמברך לפנייהם ברכת 'פרי העץ'. אך הוא דוחה שם את דבריהם ומעלה שהעיקר כמנהגינו וזה המנהג הפשוט].

ויציין שכל ההסתמכות על מזונות ומיני תרגימא לסעודה שלישית היא רק בדיעבד ובשעת הדחק וכפי המתואר, או כאשר ממש שבע או במקום חולי. אך לכתחילה יש לקובעה בנטילת ידיים והמוציא, וכפי השיטה העיקרית המובאת בשלחן ערוך (סי' רצ"ט ס"ה), וכה כתב הערוך השלחן (סי' רצ"ט): 'חלילה להקל בזה ועבירה גדולה ביד המקילים בזה לצאת במיני תרגימא, ויש להזהיר על זה מאד מאד, ואין היתר כי אם לחולה. והמזלזלים בסעודה שלישית לצאת ידי חובתם בלא פת עתידים ליתן את הדין' עכ"ל.

ולמעשה אנו נוהגים להחמיר ואין ממשיכים לאכול משתחשך, ולדוגמא כשעוסקים בכבוד יום טוב בפירות ומשקאות, אין ממשיכים לאכול לאחר שקיעת החמה. אמנם בנידון דידן כשנתקע ובשעת הדחק כשיוצא בזה ידי חובת סעודה שלישית יש להקל ולהתיר לו לאכול גם לאחר השקיעה, וכדעת בעל שבת הלוי.

העולה לדינא:

לכתחילה אין להמשיך ולאכול אחר השקיעה, אך בשעת הדחק ובמקום צורך יש להקל להמשיך ולאכול אף לאחר השקיעה.

שינוי מקום בהולכי דרכים - לענין ברכה ראשונה ואחרונה

הדין של 'הולכי דרכים' לענין ברכות הוא דין שכיח מאוד, ויש שנתקעים איתו כל יום, ואביא כמה דוגמאות כדי להבין כמה הדין הזה שכיח אצלנו:

מצוי הדבר בנהגים, שהם מכינים קפה [בכוס קלקר עם מכסה] ויוצאים לאוטו, טועמים בבית, לוגמים בדרך לאוטו [שלא ישפך להם], ושותים ברכב, ויל"ע עם ברכת שהכל שבירך בבית, ממשיך לכל המקומות. עוד לדון, אברך שמוקדם בבוקר יוצא מביתו לכיוון הבית המדרש להתפלל וותיקין, וכשרחובות ריקים לוקח עמו כוס קפה, ושותהו בדרך, ורוצה לקחת עוד קפה בבית המדרש, האם עליו לברך שוב או לא. עוד יש לברר, כשגמר לאכול בדרך, האם עליו לברך מיד או שיכול להמשיך בדרך ולברך שם.

תשובה: בשו"ע [סימן קע"ח ס"ד] הובא הדין של הולכי דרכים, 'אם אכל פת במקום אחד וחזר ואכל במקום אחר אינו מברך ברכת המזון אלא במקום השני, כמו שנהגו הולכי דרכים שאוכלים דרך הילוכם, ויושבים ומברכין במקום סיום אכילתם'. ואף דברישא הוא דין של בדיעבד, בסיפא בדין של הולכי דרכים, לכו"ע הוה לכתחילה, וכדמבואר במשנ"ב [שם סקמ"ב] דהולכי דרכים לכו"ע מותר להם להלך ולאכול, ואף אם אין רואין מקומן הראשון מחמת מרחק הדרך, או שמפסיקין אילנות, משום דהם לא קבעו עצמן לכתחילה לאכול במקום שברכו ורק לילך ולאכול, ולכן אין נחשבין כלל עי"ז עוקרין ממקומן.

עוד הביא המשנ"ב שם, ואם היה דעתן לאכול סעודתן במקום שברכו המוציא ונמלכו לגמור סעודתן דרך הליכתו כ"ז שרואין מקומו הראשון מותר להם לאכול דחשיב מקום אחד, אבל אין רואין מחמת מרחק הדרך או מחמת הפסק אילנות חשיב שינוי מקום, ובפירות צריך לברך שנית. ודין שלישי ואחרון שמביא המשנ"ב לענין הולכי דרכים, שאם מתחלה חשב לאכול מעט במקומו והשאר לאכול בדרך מהני, דרך מבית לבית לא מהני דעתו באכילת פירות, אמנם אם התחיל לאכול בבית והלך לדרך, הרי הוא כמו מבית לבית דלא מהני דעתו בפירות וצריך לחזור ולברך.

לסיכום הג' דינים של המשנ"ב

א. הולכי דרכים מותרים לכתחילה להמשיך ולאכול אף שלא רואים מקומם הראשון.
ב. כשנמצאים בדרך ועצרו לאכול [פיקניק, מנגל] ואח"כ רוצים להמשיך בדרך אינם יכולים לאכול בדרך על סמך הברכה הראשונה, מכיון שבשעת אכילה לא הוגדרו כהולכי דרכים, דהרי היה עצירה לצורך אכילתו.

ג. אם התחילו בבית ע"מ להמשיך בדרך תלוי אם רק טעם או שתה על הדרך לצאת יכלו להמשיך הברכה, אך אם קבע וישב צריך לברך שוב.

ובשו"ת אבן ישראל [הגרי"ח פ"ט הערות על המשנ"ב סימן קע"ח] הוסיף על מה שכתב המשנ"ב שאם קבע בבית כבר לא יכול להחשב כהולכי דרכים, וז"ל ונראה דאם היה להיפוך, דאם התחילו בדרך ובאמצע סעודתו נכנסו לגמור בבית, א"צ לברך שם בבית כיון דבתחילה לא היה להם קביעות, ונשארו כדין הולכי דרכים. ע"כ,

וצ"ע בדינו, האם דין זה דווקא לגמור את מה שהתחיל, או שברגע שמותר לו לגמור מותר לו לקחת עוד מאכלים מהבית, וכגון במקרה של הקפה, כשגמר הכוס הראשונה בבית הכנסת, האם מותר לו לקחת עוד אחד או לא, ואם נאמר שיכול לקחת עוד כוס כשגמר בבית הכנסת, מה יהיה הדין כשגמר לשתות הכוס בדרך והגיע לבית הכנסת, האם יכול להמשיך ולקחת עוד כוס על סמך הברכה הראשונה, או לא, וכל זה ספיקות עצומות לאיש אשר כמונו, ולא ראיתי שדנו בזה הפוסקים והמלקטים. ולכאורה מלשון האבן ישראל בהסברו כיון דבתחילה לא היה להם קביעות, ונשארו כדין הולכי דרכים נראה שדעתו שבכל גוונא יכול להמשיך על סמך ברכתו הראשונה. ועדיין צ"ע.

ולגבי ברכה אחרונה יל"ע האם הדין שנאמר בהלכה [סימן קפ"ג] לברך דוקא במקום האכילה, קיימת גם בהולכי דרכים, או דשאני הולכי דרכים כיון שלא קבעו לאכול במקום מסוים וגם אין להם מקום מסוים לברך בו, כל העולם מקומם.

ונראה דבברכה אחרונה אין חילוק, וגם הולכי דרכים חייב ברכה במקומה שלהם במקום שסיימו את אכילתם, ולכן יש להם צורך לחזור למקום אכילתם. הוכחה לזה מהגהות הסמ"ק לרבינו פרץ שמיירי לגבי מקום ברכה אחרונה [עיי"ש ולא אביא כאן את כל האריכות] 'אמנם פוק חזי מה עמא דבר במהלכין בדרך, שהולכין ואוכלין דרך הילוכן עד פרסה או יותר, ויושבים ומברכים במקום סיום אכילתן, ואינם חוזרים למקום שאכלו בראשונה [היינו שמביא ראיה שאין צריכים לחזור למקום שהתחילו לאכול אלא מברכים במקום שגמר] ולפי המנהג [ר"ל שנהגו עובדי דרכים] היה נראה שמברך במקום שאכל באחרונה וכו' עכ"ל

וממה שהביא ראיה מהולכי דרכים שמעינין להדיא שגם הם חייבים לברך ברה"ז במקום אכילתם כמו מי שאוכל בביתו בלא חילוק, ודברי הגהות הסמ"ק הובאו להלכה בשו"ע והוא בעצם יסוד הדין של הולכי דרכים, שאם אכל פת במקום אחד וחזר ואכל במקום אחר אינו מברך בה"מ אלא במקום השני כמו שנהגו הולכי דרכים שאוכלים דרך הילוכם ויושבים ומברכים במקום סיום אכילתם.

העולה לדינא:

א. המתחיל לשתות בביתו קפה ע"מ להביאו לרכב או לשתותו ברחוב, אם לא התחיל בדרך קביעת בביתו, אלא טעם וכדומה, הרי זה מותר, אך אם קודם התיישב לאכול ולשתות אינו פוטר השתיה בדרך.

ב. יל"ע האם פוטר הקפה הבא שישתה במקום החדש, ונראה להקל אך אין בידי להכריע.

ג. ברכה אחרונה צריך להיות במקום שסיים לשתות.

אם גם אוכל יש לנטילה על מה לחול, ומשמע מדבריו שגם דיבור יהא מותר.

ושיטת שו"ע הרב בדין זה מוקשית שבסימן קפ"א (ס"ו) פוסק שמותר בשיחה קלה ב' או ג' תיבות, אמנם בפסקיו בסידור (סדר נט"י לסעודה ה"י) מחמיר אפי' בשיחה קלה, ובסימן קע"ט (ס"ט) מקל עוד לגבי אכילה ושתיה דאם רוצה לחזור וליטול עוד הפעם מים אחרונים סמוך לברכת המזון רשאי לאכול ולשתות, ואע"פ שנטל מקודם בתורת מים אחרונים עם כל זה יכול להפכם שיחשבו כמים בעלמא. ולפי"ז הוא הדין לגבי דיבור שיכול ליטול מים אחרונים עוד הפעם ולבטל המים שנטל קודם, דלפי הטעם שתלוי במחשבתו אין חילוק בין אכילה לדיבור. אמנם כל זה לגבי מקרה שיכול לסמוך הברכה, אמנם אם מוכרח להפסיק יכול להיות דגם לפי המשנ"ב יכול לאכול ולדבר, דהרי הוא סובר שלדבר נחוץ יכול לבטל בשבילו את התיכף לנטילת ידיים ברכה, וברכת זימון לא גרע מדבר נחוץ שהרי חובה להמתין לזימון ועל כרחו מוכרח להפסיק הרבה. וכיון דמצינו דהמשנ"ב מושווה דיבור מועט להפסק מרובה לגבי הפסקה בין נט"י לברכה, וכיון שכבר מפסיק זמן רב יכול גם לדבר, אמנם י"ל שאע"פ שמפסיק בסוג הפסקה אחת צריך לסמוך לגבי הפסקה שניה.

אך י"ל עפ"י שיטת האשל אברהם (בוטשאטש) לגבי שמע ברק או רעם לאחר נטילת ידיים למים אחרונים שיכול לברך רק תוך כדי דיבור, ומביא עצה שלאחר הברכה ילכלך ידיו ושוב כן יתחייב בנטילה וזה יועיל לו גם למים אחרונים, ואע"פ ששיטת המשנ"ב לגבי להפסיק בדיבור היא שאין ניתן לסמוך, וע"כ דלא מתיר להפסיק בדיבור ואח"כ יעשה ידיו אינן נקיות. אמנם בנידון דידן שכבר מפסיק להמתין לזימון לכאורה בכהאי גוונא דלשו"ע הרב יכול להחשיב מים שנטל כמים בעלמא, ולאשל אברהם יכול לעשות ידיו אינן נקיות ויתחייב בנטילה, וגם שיטת המשנ"ב בדין אם נצרך להפסיק האם יכול להפסיק בעוד סוג הפסק אינה ברורה, ולכן ניתן להקל לדבר וליטול עוד פעם לאחר שילכלך ידיו [אך לאכול על מנת שיתלכלכו ידיו ויתחייב בנטילה, נכנס למח' האם מתחייב בברכה לפני ואחרי האוכל].

העולה לדינא:

נחלקו הפוסקים לגבי נוטל מים אחרונים האם יכול לאכול לשתות ולדבר ולאחריהם יטול שנית, ועל כן מהנכון למנוע מלהפסיק. אמנם אם נצרך להפסיק יכול לדבר, אם לאחר מכן ילכלך את ידיו ויטלם שוב סמוך לברכת המזון.

להצטרפות לקבלת העלון במייל: newsletter.mechubarim@gmail.com